

‘Vlaanderen weent over een dierbaar socialistische zoon’

De socialistische doods- en rouwcultuur
in Gent tijdens de jaren 1880-1940

In de socialistische beweging hadden dood, begraven, rouw en herdenken vaak een belangrijke plaats in de opbouw van een eigen identiteit. Dat was in Gent niet anders. In deze bijdrage ga ik na in hoeverre de Gentse socialisten erin slaagden een alternatieve omgang met de dood vorm te geven in de jaren 1880-1940 en hoe dat evolueerde. Ik bespreek de verschillende elementen van de socialistische rouwcultuur: de rouwstoeten, de grafredes, de muzikale omkadering en de grafmonumenten. Deze bijdrage beoogt een kruisbestuiving tussen politieke en culturele geschiedenis en sluit aan bij de thematiek van mijn doctoraatsonderzoek naar de relatie tussen politiek, media en religie en funeraire praktijken in België in de jaren 1850-1940.

Op 27 januari 2012 namen honderden vrienden en partijmilitanten tijdens een publieke afscheidsplechtigheid in de theaterzaal van Kunstencentrum Vooruit afscheid van de voormalige socialistische burgemeester van Gent en nationale politicus Gilbert Temmerman. In de rouwhulde van Herman Balthazar hoorden we dat twee Gentse militanten een rouwportret met partijvlag aan het raam van hun kleine arbeiderswoning plaatsten toen ze het overlijden van hun ereburgemeester hadden vernomen.¹ Die anekdote roept herinneringen op aan een lang vervlogen tijd, toen

¹ De Gentse Vrijdenkersbond op de uitvaart van de socialistische militant Stien Naudts in 1908 in Lochristi, de eerste burgerlijke begrafenis in een gemeente rond Gent. De bond zorgde voor een lijkkleed en de socialistische partij dekte de begrafenis kosten. (Amsab-ISG)

militant Jan Samijn aan het graf van de overleden partijgenoot Louis Bar in 1909 de Gentse katoenbewerders aanmaande een portret van Bar in hun huizen te hangen.

De aandacht van de Gentse socialistische beweging voor een gepast niet-kerkelijk, publiek afscheid van haar antiklerikale militanten en leiders vond haar oorsprong in de jaren 1880. De rouwcultuur werd een belangrijk element in de opbouw van de socialistische identiteit. Dodenherdenking was namelijk een van de meest geladen en symbolische mobilisatierituelen in het repertorium van de internationale socialistische beweging. Historici besteden er de laatste jaren dan ook meer en meer aandacht aan. Denken we bijvoorbeeld aan de herdenkingsplechtigheden rond de Haymarket-martelaren in Chicago, de graven van slachtoffers van de Commune op Père-Lachaise, de overdracht van de stoffelijke resten van Jean Jaurès naar het Panthéon, het Lenin-mausoleum of recent nog de heisa rond de katholieke missen bij de begrafenis van François Mitterand.²

Hoe werd de publieke dimensie bij het overlijden van prominente socialisten en militanten in de jaren 1880-1940 nu juist vorm gegeven in Gent, 'het mekka der socialisten' waar een internationaal vermaard netwerk van coöperaties, mutualiteiten en vroege vakbonden wortel schoot? En met welke doeleinden? Welke evolutie zien we daarin, voor en na 1914-1918? Wordt er een alternatieve niet-religieuze omgang met de dood ontwikkeld en hoe werd die ervaren? Voor de Belgische en Gentse context sluiten we met deze bijdrage aan bij eerder werk van Paule Verbruggen en Anne Morelli.³ Het prosopografische repertorium dat Guy Vanschoenbeek voor zijn doctoraal proefschrift opstelde, is nog steeds onmisbaar om de populatie van de Gentse socialistische beweging in kaart te brengen.⁴

Socialisme als seculiere religie aan het graf in Gent

In het kader van een nieuw cultureel-antropologisch onderzoekskader naar een socialistische arbeiderscultuur kan de socialistische beweging als seculiere religie benaderd worden, met bijbehorende culturele en religieuze invulling (rituelen, feestdagen, iconografie, architectuur ...) en processen van *invention of tradition*.⁵ In haar eindverhandeling stelde Paule Verbruggen dat het socialisme in Gent van meet af aan werd voorgesteld als een nieuw evangelie, een nieuw geloof met eigen martelaren en heiligen waarbij abstracte concepten zoals volk, arbeid en socialisme in de plaats van het godsbegrip kwamen. Christelijk woordgebruik en symboliek waren alomtegenwoordig. Daarbij denken we aan de cultus rond Anseele, de socialistische hoogdagen, de eigen 'tempels', de verlossingsretoriek, de overgangsrituelen, de Mariannesymboliek als socialistische Mariaverering ... De socialisten stelden met eigen hoogdagen en rituelen hun beweging expliciet voor als alternatief voor de traditionele godsdienstbeleving.⁶

Door onderzoek naar funeraire cultuur krijgt de historicus een unieke blik op hoe socialisme als seculiere religie juist functioneerde in Gent. Wanneer een militant overleed, moest de beweging meer dan ooit een alternatief creëren voor de katholieke overgangsrituelen. Slechts enkelen van de vele belangrijke socialisti-

sche militanten werden echt oud. Velen stierven tussen de 50 en 65 jaar, vaak aan slepende ziektes zoals maagkanker. Enkel vonden de dood in stakingen. En dan zijn er nog de talrijke fabrieksarbeiders die 'in het hekelkot de tering opdeden' en in erbarmelijke omstandigheden stierven. Net als bij een traditionele religie moest het socialistische wereldbeeld in Gent tegemoet komen aan dit menselijk leed en een raamwerk creëren om dood en lijden draaglijk en zinvol te maken in functie van een hoger ideaal. Het collectief organiseren van massaal door militanten bijgewoonde partijbegravenissen was de manier bij uitstek om dood en lijden te overbruggen.⁷ We krijgen door onderzoek naar rouwcultuur dus zicht op hoe aan het graf werd geprobeerd de cohesie van de beweging te versterken en ook hoe bepaalde processen van *invention of tradition* precies in hun werk gingen. Collectieve rouwbetogingen en prikkelende grafredes zorgden in de Gentse beweging voor een emotionele ontlading en hadden een propagandistische, bezielende en cohesie-versterkende kracht. Die koppeling van het politieke en het sacrale aan de grafkuil zien we ook binnen de Vlaamse beweging na de Eerste Wereldoorlog met de hele Vlaamse martelarencultus rond de IJzertoren.⁸

Burgerlijke begravenissen en rouwbetogingen op het geuzenkerkhof

De internationale socialistische beweging streefde vaak naar een alternatieve omgang met de dood, die haar van de burgerlijke en religieuze tradities zou onderscheiden. In Gent werd daarvoor vooral ingezet op de niet-kerkelijke begrafenis. Aangezien antiklerikalisme tot het DNA van de socialistische beweging in Gent behoorde, werd de organisatie van burgerlijke begravenissen zonder kerkelijke begeleiding een hoofdbekommernis voor socialisten. Er barstte een heuse kerkhovenstrijd los, omdat de katholieken weigerden hun monopolie op de begraafplaatsen los te laten. Veruit alle Gentse socialisten werden buiten de Brugse Poort begraven op de Westerbegraafplaats, in de volksmond lange tijd het 'geuzenkerkhof' genoemd.⁹ Die was door de gemeente aangelegd en werd al snel de inzet van een strijd tussen liberalen en katholieken in de stad. Pas in 1893 reglementeerde de stad Gent definitief het lijkenvervoer en de begravenisondernemingen. Daarvoor was al het materiaal in handen van ondernemingen die in dienst stonden van de kerk, waardoor vrijdenkers geen behoorlijke plechtigheid kregen. In de vroege jaren 1880 werd als reactie daarop de Socialistische Vrijdenkersbond opgericht die instond voor de organisatie van burgerlijke begravenissen in Gent. Die vrijdenkersbond-begravenisonderneming avant la lettre werd de socialistische tegenhanger van de katholieke broederschappen van de goede dood, die armen een katholieke begrafenis bezorgden.¹⁰ Elk lid was verplicht een akte op te maken waarin hij zijn wil uitdrukte als vrijdenker begrava-

Rouwstoet voor Stien Naudts in 1908 in Lochristi. Een burgerlijke begrafenis was op het platteland veel controversiëler dan in de stad. Er werd met de aanwezigen openlijk gespot en op de begraafplaats werd er heel wat gevloekt en gebruld. (Amsab-ISG)

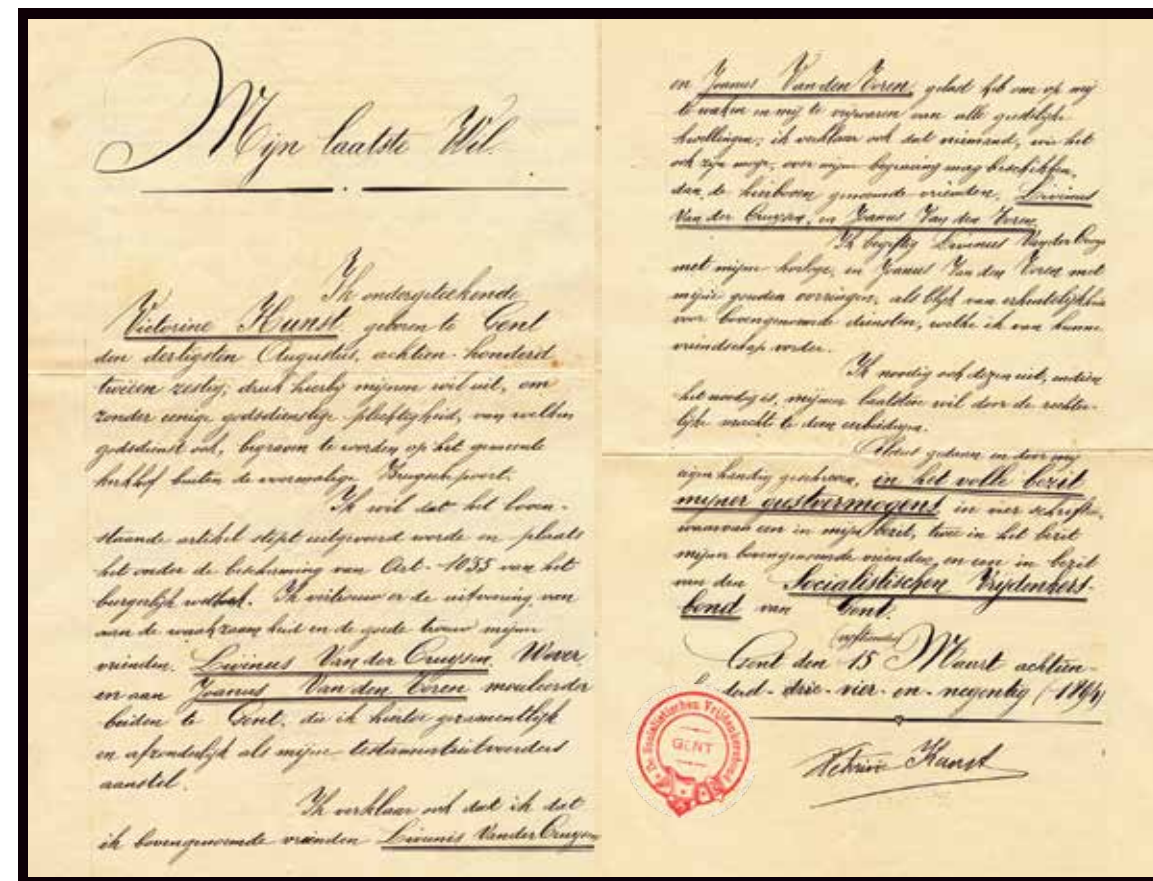

ven te worden en te breken met alle godsdienstige leerstelsels. Het testament werd volgens een bepaalde formule opgesteld waarbij twee mannelijke (partij)vrienden werden aangesteld om te zorgen dat die laatste wil werd uitgevoerd. De familie werd daar volledig buiten gehouden.¹¹

In januari 1882 droeg de vereniging de wever Jacob Bassé ten grave. Het was de eerste keer dat een arbeider in Gent een niet-kerkelijke begrafenis kreeg. Edward Anseele hield er een sterk antiklerikaal pleidooi. De socialistische beweging was zich goed bewust van de symbolische betekenis van die vroege niet-kerkelijke begrafenis. *De Toekomst* schreef: 'Deze begrafenis zal voorzeker stichtend hebben gewerkt. Velen zullen zich kunnen hebben overtuigen dat men de ceremoniën van den godsdienst niet behoeft om indrukwekkend en plechtig te zijn, en zeker zal deze begrafenis voordelig voor de vrijdenkerij hebben gewerkt.'¹² In die vroege fase werd het antiklerikale karakter van de alternatieve liturgie sterk benadrukt. Tijdens de jaarlijkse algemene vergaderingen van de Vrijdenkersbond werd vermeld hoe bepaalde burgerlijke begrafenis een zeer grote indruk maakten, waarop de bond steeds nieuwe inschrijvingen kreeg.¹³ Na de Eerste Wereldoorlog verdween de bond stilaan – de laatste tekenen van bestaan dateren van 1927, ze had toen een 200-tal leden.

Voor het vaste stramen van de plechtigheden – verzamelen met de partijgenoten aan het volkshuis, in stoet naar het sterfhuis of de rouwkapel, in stoet naar de Westerbegraafplaats ... – verwijzen we naar de licentiaatsverhandeling van Paule Verbruggen.¹⁴ Aan het graf voerden enkele partijleden en vertegenwoordigers van de verenigingen waar de overledene lid van was, steeds het woord. De overleden militant werd er vaak geroemd om zijn volharding. De dokwerker Eduard 'Milio' Stautemas (1858-1928) nam in de vroege fase van de beweging vaak het woord aan het graf. Elk had zo zijn eigen stijl in die grafredes. Aimé Bogaerts (1859-1915), voorzitter van de Vrijdenkersbond in 1903-1915, sprak vaak over het vrijzinnige karakter van de overleden militant en wees er daarbij op dat vrijdenkers niet geloven in een 'hemels loon'. Anseele haalde aan het graf vaak herinneringen op aan vervlogen tijden. De familie werd bijna volledig opzij geschoven in de burgerlijke uitvaart. *Vooruit* berichtte nauwelijks over de emoties van de familie. Het dagblad beperkte zich tot een dankbetuiging van de familie voor de partijopkomst op de uitvaart en woorden van medeleven van de partij aan de weduwe en kinderen. Nooit voerde een familielid het woord; de socialistische partij was de ware familie.

Verder werden er verscheidene 'huldebetoogingen aan onze doden' georganiseerd. In 1898 riep het dagblad *Vooruit* voor het eerst op tot jaarlijkse rouwbetoogingen aan de graven van de 'afgestorven partijgenoten'.¹⁵ In 1909 sprak de krant van 'een plechtige dag sedert vele achtereenvolgende jaren'.¹⁶ Dat was een duidelijke *invention of tradition*, hoewel het eerder om een *reinvention* ging, aangezien de socialistische een eigen betekenis gaven aan het jaarlijkse Allerheiligen en Allerzielen van de katholieken.

Testament uit 1894 van een lid van de Socialistische Vrijdenkersbond. (Amsab-ISG)

Wie was er binnen de socialistische beweging in Gent nu lid van de Vrijdenkersbond? De leden moesten 'zedelijk hoogstaande persoonlijkheden' zijn naar wie de massa kon opkijken. Op een gegeven moment leken alle bestuurszittingen te draaien rond de bond als disciplinerend orgaan en het opleggen van straffen of berispen van leden die hun kinderen lieten dopen of zich oneerbiedig gedroegen. Zelfs Jan Foucaert, geen onbelangrijk figuur en een van de stichters van *Vooruit*, moest zich verantwoorden voor zijn kerkelijk huwelijk.¹⁷ De Vrijdenkersbond kon niet meedijen op het succes van de socialistische beweging na 1895. De bond rekruteerde voornamelijk bij die militanten voor wie vrijzinnigheid een openlijke keuze was, in tegenstelling tot veel gewone leden.¹⁸ Die omvatte verschillende lagen, gaande van ongeschoolde en autodidacte arbeiders tot de nomenclatuur van de beweging (beheerders of 'managers' van *Vooruit* en coöperatieve satellieten, beheerders van socialistische nv's, partij- en vakbondssecretarissen en -voorzitters, volksbureaus of mandatarissen en bondgenoten uit de progressistische burgerij).

Binnen dat brede spectrum vallen onder meer de burgerlijke begrafenis op van Jan De Ridder, pionier uit het pre-Anseele tijdperk, Vooruit-medewerkers Ferdinand Hardijns en Eduard Stautemas, vakbondsleider Frans Temmerman en vakbondssecretarissen Leon Vanderhaeghen en Henri Lefevre. Zij waren bijna allemaal lid van de Vrijdenkersbond.

Jan De Ridder (1822-1890), stichter en eerste voorzitter van de Broederlijke Wevers, stierf in 1890 in ellendige omstandigheden als werkman in een beluik, na jaren van strijd en tegenspoed. Dat trieste levenseinde wilde de partij compenseren met een omvangrijke uitvaart. Alle partijgenoten werden opgeroepen om aan de burgerlijke begrafenis deel te nemen. De plechtigheid werd direct ook opgevat als 'wraak' voor de laster van de burgerij aan De Ridders adres. De plechtigheid werd in dat opzicht achteraf als meer dan geslaagd beschouwd. 'Menig burger en onverschillig werkman zal hebben gezegd: "Zij, die zoo hun beginsel minnen en zoo hunne dooden eeren, zijn zoo slecht niet als hunne vijanden het willen doen geloven."¹⁹

Ook Frans Temmerman (1861-1911), de legendarische leider van de dokwerkers en een figuur die zijn brute kracht meermaals inzette voor de beweging, moest een passende uitvaart krijgen. Volgens Bogaerts was Temmerman een overtuigd vrijdenker en gedroeg hij zich in dat opzicht voorbeeldig tijdens zijn laatste levensdagen. Het Gentse partijbestuur nam samen met de dokwerkers maatregelen voor de begrafenis. Het initiatief werd daardoor weggehaald van bij de Vrijdenkersbond. De verenigde dokwerkers hielden aan het hospitaal een erewacht. De harmonie Vooruit verzorgde de rouwmarsen. Opvallend was hoe aan het graf van Temmerman vertegenwoordigers van dokwerkers van over het hele land het woord namen.²⁰ Naast de 'strijdkrachten' in de fysieke zin van het woord, zoals Temmerman, moest de Gentse beweging natuurlijk ook de 'verstandelijke' krachten eren die zich hadden opgewerkt binnen de gelederen van de vakverenigingen. Zo was er Leon Vanderhaeghen (1866-1913), die het van meubelmaker tot secretaris van de houtbewerkers schopte en bij zijn dood het figuurlijke hoofd van de Gentse socialistische vakbeweging was.²¹ Zijn uitvaart werd zoals bij alle belangrijke figuren geregeld in samenspraak met de Gentse partijfederatie; de houtbewerkersbond financierde die. Waar bij Temmerman de dokwerkers de stoet kleurden, waren bij Vanderhaeghen de houtbewerkers met honderden aanwezig.²²

Na de Eerste Wereldoorlog werden er bij de begrafenis van voormannen nog veel triomfantelijkere rouwmanifestaties gehouden, zeker bij 'verburgerlijkte' mandatarissen zoals Henri Lefevre (1863-1921), die zich van spinner opwerkte tot gemeenteraadslid en senator. Direct na zijn vroegtijdige dood vergaderden de partijsecretarissen en de vakbond om maatregelen te treffen voor de uitvaart. Ons Huis deed dienst als rouwkapel. Zoals de gewoonte was voor een gemeenteraadslid, opende de burgemeester de lijkredes. De bestuursleden van de katoenbewerkersvereniging hielden het baarkleed vast. Ook verenigingen van buiten Gent waren massaal op post. Op de begraafplaats namen zoals vaak vertegenwoordigers van vakverenigingen het woord.²³

In die geest wilde de beweging na de oorlog ook tegemoetkomen aan het sobere afscheid van enkele belangrijke figuren tijdens de oorlogsjaren, zoals Aimé Bogaerts en Emiel Peelman. Zo werd er voor Peelman (1862-1918), gemeenteraadslid en secretaris van de Bond Moyson, in augustus 1919 een rouwstoet georganiseerd naar de Westerbegraafplaats en een grafmonument onthuld. Ook aan de graven van Aimé Bogaerts en Jan De Belva (1868?-1916) werden toespraken gehouden. De Belva was een socialistisch dokwerker die zich vanaf de eerste dagen van de bezetting aansloot bij de Britse inlichtingendienst. Eind 1916 werd hij verkleet en vervolgens door de Duitsers gefusilleerd. De verslaggever vergeleek in *Vooruit* die naoorlogse zomerdag op de begraafplaats niet toevallig met een 'socialistische Allerheiligen'.²⁴

Eind jaren 1920 vonden er twee belangrijke partijbegravenissen plaats: die van Ferdinand Hardijns (1864-1927), een van de belangrijkste propagandisten van de Gentse beweging en gemeenteraadslid, en van Eduard Stautemas (1858-1928), oud-redacteur van *Vooruit* en (met Frans Temmerman) de stichter van de Gentse dokwerkersbond. Stautemas had met Hardijns nog weken een cel gedeeld en stond zijn boezemvriend bij tijdens zijn laatste uren. Hardijns overleed op een vrijdag en werd al de dag erop begraven. Dat was ontzettend snel. De partij deed dat om de arbeidersklasse de mogelijkheid te geven de begrafenis bij te wonen, aangezien er op zondag in de stad geen begrafenis kon doorgaan en er op weekdagen werd gewerkt.²⁵ De stoffelijke resten van Hardijns werden naar het redactiegebouw van *Vooruit* overgebracht. Anderhalf jaar later gebeurde hetzelfde met Stautemas' lijk. Aan het graf van Stautemas werd in naam van de Gentse dokwerkers uitbundig hulde gebracht. Anseele reproduceerde in zijn grafrede het verhaal van de 'wilde' dokwerkers die zich onder de vleugels van enkele voormannen organiseerden en zachter werden, iets wat hij jaren eerder al aan het graf van Temmerman had verteld.²⁶

Muzikale omkadering van het rouwgebeuren

In de internationale socialistische doods- en herdenkingscultuur stuiten we vaak op het symbolische belang van muziek en arbeiderszang als alternatief voor religieuze hymnen.²⁷ Voor Gent was dat niet anders. In 1886, toen de strijd voor het algemeen stemrecht begon, werd de socialistische harmonie Vooruit gesticht. Jozef Van der Meulen (1869-1931) werd in 1892 dirigent en leider van de harmonie en zorgde in de volgende dertig jaar voor een verregaande professionalisering.²⁸ Bij de burgerlijke begrafenis van veel belangrijke partijmilitanten in Gent voerde de harmonie de lijkstoet aan. Van der Meulen componeerde zelf treurmarsen voor de begrafenis van drie prominente Gentse socialisten: Edmond Van Beveren, Louis Bar en Jan Foucaert. Voor de treurmars van Foucaert schreef Aimé Bogaerts de tekst. De harmonie, aangevuld met zangers en zangeressen van de Marxkring en Nellie's kring – waarvan Jef Van der Meulen ook dirigent was –, speelde het nieuwe werk gedurende heel de rouwstoet. Ook Van der Meulens treurzang *De Onvermoeibare* werd op de uitvaart gezongen.²⁹ Tot het vaste repertorium van de harmonie behoorden ook beroemde rouwmarsen van Chopin en Mendelssohn.³⁰

Partituur van Jozef Van der Meulen voor de treurmars bij de begrafenis van Edmond Van Beveren op 5 december 1897. (Amsab-ISG)

Ook Jozef Van der Meulen zelf kreeg bij zijn overlijden in 1931 een passende burgerlijke begrafenis van de partij met 'zijn' harmonie aan het hoofd van de stoet.³¹ Op de uitvaart van Anseele in 1938 bracht de harmonie *Ases dood* van Edvard Grieg op het moment dat de kist de rouwkapel verliet en op de lijkwagen werd getild. Toen de stoet aan het Belfort voorbijtrok, speelde de beiaardier de dodenmars van Chopin. Aan de ingang van de Westerbegraafplaats stond een katafalk en werd ten slotte *De Internationale* gespeeld.³² Ook op de eerste herdenkingsplechtigheid van het overlijden van Anseele een jaar later was er een muzikaal programma. Grote klassieke werken van Wagner en Chopin werden afgewisseld met het ook in België populaire Nederlandse strijdlid *Morgenrood* en een opera van Van der Meulen.³³ Die combinatie van klassieke stukken en werk van eigen makelij was eigen aan de internationale socialistische muzikale rouwcultuur, maar ook typerend voor het 'verburgerlijkingsproces' waarin de socialistische harmonie verzeilde en waarbij ze steeds schipperde tussen burgerlijke smaak en socialistische kunstidealën.³⁴

Eigen martelaren en heiligen

De Gentse socialistische beweging had naast een eigen alternatieve muziekcultuur ook haar eigen martelaren en heiligen. Dat waren zowel grote voormannen als

basismilitanten, onder wie slachtoffers van neergedrukte stakingen in de beginperiode, zoals Jan De Cock (1865-1900). Die werd gedood bij de staking van de Gentse dokwerkers op 5 juni 1900 toen de politie op de menigte vuurde. Hij was vader van acht kinderen en 'één der oudste en werkzaamste leden van de dokwerkersvereniging'. De partij besliste direct om de weduwe en de wezen te ondersteunen. Op de uitvaart liepen welgeklede partijgenoten naast dokwerkers. De Cocks kinderen droegen een kroon van vergeet-mij-nietjes met daarop de woorden 'Aan onze geliefden vader'. De stoet trok naar het hospitaal waar maar liefst honderd politieagenten klaarstonden, tot ongenoegen van de socialisten. Jan Mehauden, de doodzieke oud-bestuurder van de Verenigde Vlasbewerders die 'een chronische bronchitis had opgedaan in het hekelkot', verbleef toen in het hospitaal. Het aanzicht van de politiemacht en de rouwstoet was volgens *Vooruit* een fatale slag voor Mehauden, die nadat de stoet gepasseerd was bloed begon te spuwen en enkele uren later 'reeds een lijk was'. Na de uitvaart liet *Vooruit* een brief publiceren van de weduwe van De Cock die de partijgenoten en dokwerkers bedankte voor de plechtigheden en beloofde haar man 'op vredelievende manier' te wreken.³⁵ In 1905 werd een grafmonument voor hem opgericht.³⁶ De dokwerkers trokken tot 1910 elk jaar op de verjaardag van De Cocks dood naar zijn graf, waarop de partij een eeuwige concessie had. *Vooruit* hoopte dat die 'betooging' elk jaar indrukwekkender zou worden.³⁷ In 1910 werd de rouwstoet naar het graf van De Cock opgenomen in de algemene jaarlijkse rouwmanifestaties van de Gentse partij.³⁸

Praalbegrafenissen

In de 19e eeuw kwam er een *celebration of death*, waarbij rouwstoeten al gauw manieren werden om de status en de rijkdom van de opkomende middenklasse te manifesteren. Er ontstond een cultus van de begraafplaats, waar de individuele dodenherdenking een publiek karakter kreeg.³⁹ Tot ver in de 20e eeuw sloten de Gentse socialisten aan bij die Victoriaanse *celebration of death*. Enkele immens populaire 'hoofdapostelen' van de beweging, met name Edmond Van Beveren, Louis Bar, Jan Foucaert, Jan Lampens, Pol De Visch, Jan Samijn en Edward Anseele kregen ware praalbegrafenissen. De rouwbetogingen tijdens de eerste decennia van de 20e eeuw waren nauwgezet gepland om de personencultus rond die voormannen tot nieuwe hoogtes te brengen.

De eerste voorman die een vorstelijke partijbegrafenis kreeg, was Edmond Van Beveren (1852-1897), voormalig lid van de Internationale en na Anseele de belangrijkste Gentse socialist. Socialistisch huiskunstenaar Jules Van Biesbroeck jr. maakte een dodenmasker, oorspronkelijk een gebruik aan het hof en bij de aristocratie. Van Beverens burgerlijke begrafenis trok partijleden uit heel België aan, die per trein in Gent arriveerden. Alle winkels van Vooruit sloten de middag van de uitvaart de deuren. Aan het sterfhuis sprak de burgemeester een kort woord. Belangrijke militanten, zoals Karel Beerblock en Jan Foucaert, waren aangesteld om de opstelling van de stoet te regelen. Die werd zoals gewoonlijk geopend door

De rouwkapel van Jan Samijn in Ons Huis, 16 februari 1933. (Amsab-ISG)

de harmonie. Maar liefst 25 verenigingen volgden, van de loodgietersvereniging tot de schoenmakersbond. De stoet nam anderhalf uur in beslag om volledig voorbij te trekken.⁴⁰ Na de rouwplechtigheden werd er direct geprobeerd om de persooncultus rond Van Beveren te verzilveren in een hele herdenkingscultuur. Die vond haar hoogtepunt in de onthulling van een monument van Van Biesbroeck jr. aan de Heuvelpoort in 1926. De feestelijkheden rond de onthulling ervan zijn een typevoorbeeld van de triomfantelijke naoorlogse feest- en herdenkingscultuur binnen de Gentse beweging.⁴¹

Het duurde tot 1909 eer de Gentse beweging nog zo een indrukwekkende uitvaart organiseerde. In mei van dat jaar vond de begrafenis plaats van de tragisch verongelukte secretaris van de katoenbewerkersvereniging en gemeenteraadslid Louis Bar (1856-1909). De belangrijkste Gentse verenigingen waren op post, net als afgevaardigden van verschillende Vlaamse steden, zoals bij Van Beveren. Edward Anseele en Jan Samijn namen het woord aan de grafkuil en na de plechtigheid bezochten velen nog het graf van Van Beveren. Na de begrafenis werden er foto's van rouwkransen en van de stoet te koop aangeboden. De katoenbewerkers, wier vakvereniging de uitvaart regelde, besloten elke veertien dagen een nieuwe krans op het graf te leggen.⁴²

Een jaar later werden de feestelijkheden op 1 mei afgelast vanwege het overlijden van Jan Foucaert (1850-1910), medestichter en beheerder van Vooruit en kandidaat

De rouwkapel van Edward Anseele in Ons Huis, 21 februari 1938. (Amsab-ISG)

voor verschillende verkiezingen. Foucaert kreeg een grootse socialistische begrafenis. De partij bracht zijn stoffelijke resten over van zijn woonst naar het Volkshuis, op een ongekend uur om zo een al te grote toeloop te vermijden. Daar kreeg de enorme massa de kans om een laatste groet te brengen.⁴³ De groeiende disciplinerende en strakke organisatie van de lijkstoet werden steeds belangrijker. Zo trad bij de uitvaart van Bar de katoenbewerkersvereniging streng op tegen een onordelijke opstelling van de stoet. Die regelingsmanie nam nog grotere proporties aan bij Foucaerts uitvaart. Er werden speciale toegangskaarten gemaakt voor de rouwkapel. De lezers van *Vooruit* werden op een gebiedende toon aangemaand zich aan de vastgelegde regels te houden en in rangen van vijf in de stoet te loepen. De hele achterliggende psychologie van de uitvaart bestond erin opnieuw aan de burgerij te tonen dat de 'barbaarse werklieden' hun leiders op een passende manier eerden.

We willen graag nog wijzen op de prestigieuze partijbegravenissen van gewezen schepen en Kamerlid Jan Lampens (1850-1922) en van Pol De Visch (1878-1930), een van de belangrijkste naoorlogse figuren en de eerste socialistische burgemeester in het arrondissement Gent-Eeklo, namelijk in Ledeborg. Aan de grafkuil van Lampens waren er maar liefst zeven toespraken en honderden brachten in Ons Huis een laatste groet aan Pol De Visch.⁴⁴ Deze begrafenenissen waren uitingen van de naoorlogse verburgerlijking van de beweging en van de integratie van socialistische in de lokale en nationale politiek.

Een nooit geziene menschenzee volgde den lijkwagen

(Zie verder blz. 3)

Met een temp. in de laatste dagen van de winter van 1938, werd de begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

Op het kerkhof

Op het kerkhof van Bathazar, waar de begrafenis van Edward Anseele plaatsvond, was een enorme menigte van mensen. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

Afscheidrede van Bathazar

De afscheidrede van Bathazar, die werd gehouden op het kerkhof van Bathazar, was een van de meest indrukwekkende momenten van de begrafenis van Edward Anseele. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele op het kerkhof van Bathazar.

DUIZENDEN SNIKTEN OP HET KERKHOF

BIJ DEN LAATSTEN PAKKENDEN AFSCHIEDSGROET AAN DEN BETREURDEN DOODE DOOR DEN GENTSCHEN PARTIJVOORZITTER

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

HET IS EEN VORSTELIJKE BEGRAFENIS GEWEEST DE WERKERS HEBBEN EEDJE OP HUN HANDEN GE-DRAGEN TOT HET LAATSTE OOGENBLIK TOE. HUN HULDE WAS ERE EN VAN ALLERGROOT-STE, DIE ONS LAND OOIIT HEEFT GEKEND.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De kronen

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België. De begrafenis van Edward Anseele, die op 21 februari 1938 overleed, werd een van de grootste begrafenisfeesten van België.

Verslag van de begrafenis van Edward Anseele in Voort, 22 februari 1938. (Amsab-ISG)

Sferbeelden van de begrafenis van Edward Anseele op 21 februari 1938. (Amsab-ISG)

De lijkwagen van Edward Anseele met ernaast (van rechts naar links) Kamervoorzitter Camille Huysmans, Kamerlid Gust Balthazar en senator Frans Toch. Erachter loopt zoon en Kamerlid Edward Anseele jr. (Amsab-ISG)

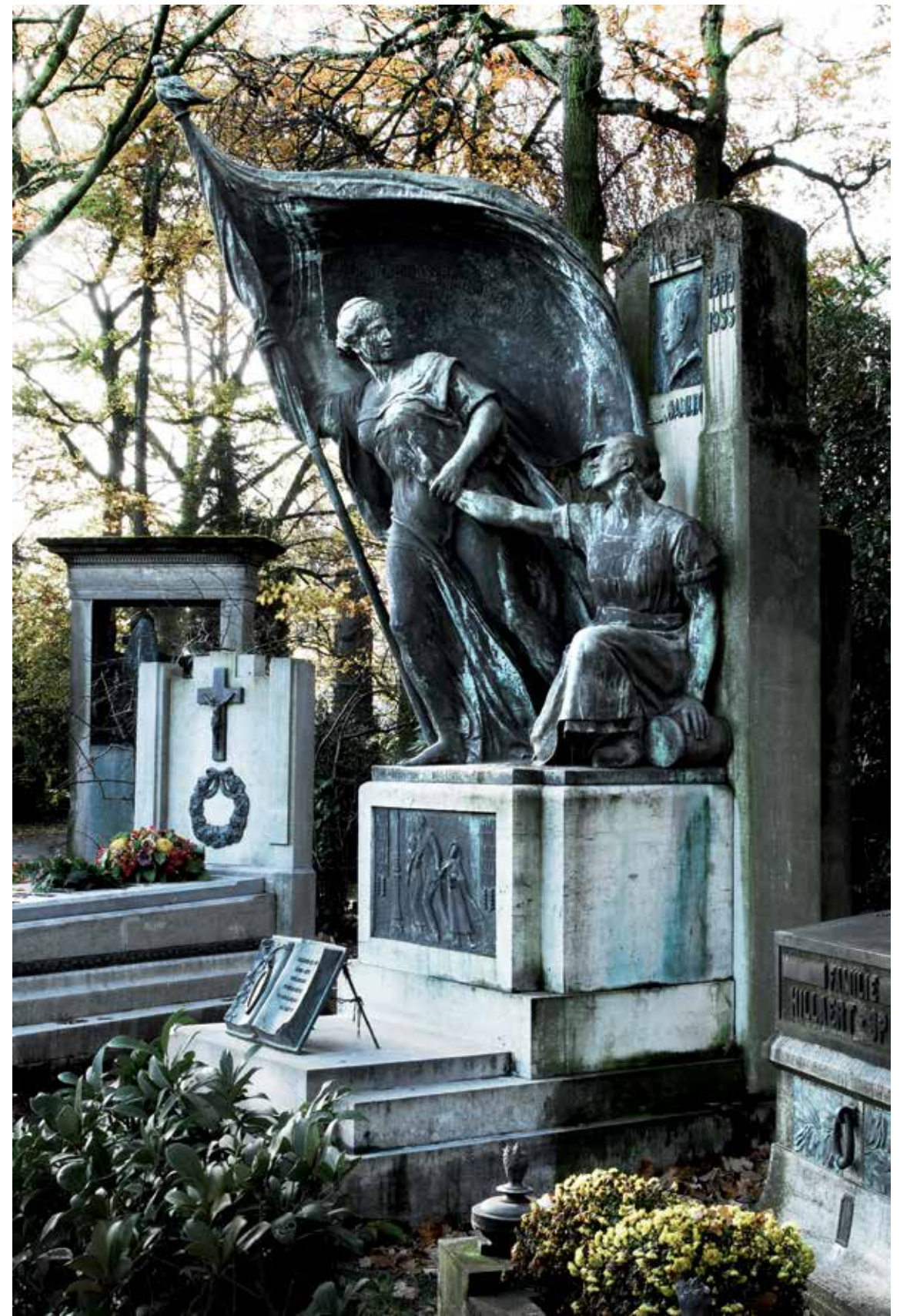
Toen Anseele in februari 1938 stierf kreeg hij – zoals te verwachten was – de meest vorstelijke begrafenis die de Gentse beweging had gekend. Er werden direct kunstwerken gemaakt voor de latere herdenkingscultuur, net als bij Van Beveren decennia eerder, zoals een dodenmasker en potloodschetsen. De beweging was zich goed bewust van het propagandabelang van Anseeles dood voor de toekomst. Alle vlaggen aan de partijgebouwen en het stadhuis hingen halfstok. Het Gents partijbestuur kwam samen met de leiding van de federatie van vakbonden om de rouwplechtigheden te regelen. Op de radio sprak de partijvoorzitter een rouwbeklag uit. Bedienden en stadswerklieden kregen vrijaf tijdens de uitvaart. De begrafenis werd tot in de puntjes voorbereid. De lijkredes werden via luidsprekers uitgezonden op de Vrijdagmarkt en omliggende straten. Samen met vertegenwoordigers van de Gentse beweging namen grote nationale socialistische frontfiguren het woord, zoals Camille Huysmans en Hendrik de Man. In totaal werd een 250-tal kransen naar buiten gedragen. Na de familie volgden veel politici, met onder meer de burgemeester en tal van ministers. Na een hele reeks vlaggen sloot het volk in dichte drommen de stoet af. Ook Leopold III betuigde zijn deelneming in een telegram en zond een vertegenwoordiger. De Gentse sociaaldemocraten leidden hun belangrijkste pionier op werkelijk vorstelijke wijze naar zijn laatste rustplaats. Volgens de verslaggevers was er in Gent nog nooit zo iets gezien. *Le Peuple* maakte zelfs de vergelijking met de overbrenging van Jean Jaurès naar het Panthéon in Parijs. Later werden er op de verjaardagen van Anseeles dood speciale herdenkingsplechtigheden gehouden.⁴⁵

Bij Anseeles begrafenis in 1938 werd het vrijzinnige en oppositionele karakter van de plechtigheid volledig overschaduwd door de vorstelijke grandeur. Dat zagen we ook al toen op de plechtstatige uitvaart van *Vooruit*-redacteur Jozef De Graeve in 1934 een katholiek senator als eerste het woord kreeg.⁴⁶ De socialistische en vrijzinnige beweging waren na 1918 duidelijk uit elkaar gegroeid. Maar ook al voor de Eerste Wereldoorlog nam de katholieke burgemeester-schepen Alfons Siffer namens de gemeenteraad het woord bij de uitvaart van Bar en Foucaert in 1909-1910. Dat was voor de socialistische tegenstanders van Anseele in Gent het beste bewijs van een duivelspact tussen socialisten en katholieken.⁴⁷ Anseeles uitvaart was het eindpunt van een proces van normalisering van socialistische leiders.⁴⁸ Door de realisatie van de grote vooroorlogse eisen transformeerde de socialistische arbeiderscultuur in Gent tijdens het interbellum van een strijd- naar een feestcultuur en verloor ze haar strijdvaardigheid.⁴⁹ In zekere zin werden de begrafeningen deel van die cultuur. Bij Anseele werd de stoet niet gedomineerd door vakbondsmannen, zoals bij Van Beveren, maar door ministers en staatslieden. Bij de uitvaart van Van Beveren was er nog kritiek omdat de vlaggen op het Belfort niet uithingen. Bij Anseele speelde de beiaardier van het Belfort een speciale treurmars. De teraardebestelling van Anseele was praktisch een staatsbegrafenis en had nog weinig te maken met de wraakmotieven bij de begrafeningen van Jan De Ridder of Jan De Cock of met het antiklerikale vuur van Anseele zelf aan de grafkuil van Jacob Bassé (zie hoger) in de jaren 1880.

Grafmonumenten

De Gentse socialisten waren niet ongevoelig voor mooie grafmonumenten. Dat werd al duidelijk toen Anseele in 1882 bij de onthulling van een houten obelisk voor Jacob Bassé, bekostigd door een honderdtal werklieden, benadrukte dat ook ongelovigen hun doden konden eren.⁵⁰ Vooral de monumentale beelden op de graven van Jan Samijn en Edmond Van Beveren geven een unieke blik op hoe grafmonumenten voor de Tweede Wereldoorlog een socialistische levensvisie uitbeeldden via symboliek en inscripties of epigrafen. Die monumenten werden bekostigd door de Algemene Raad van de partij, het Middencomiteit, de vakvereniging (Bar en Foucaert), de Vrijdenkersbond (Bassé) of door geld in te zamelen bij alle takken van de beweging als het om een bijzonder groot bedrag ging (Van Beveren en Van der Meulen). Het waren dus collectief gedragen initiatieven, die veel verder gingen dan wat de Franse historicus Vovelle beschreef als ‘vanités posthumes’.⁵¹ Eenzelfde inbedding van grafmonumenten binnen een politiek-pedagogisch project zien we ook bij de Vlaamse beweging in die periode. Net als de Vlaamse beweging wilde de Gentse socialistische beweging symbolen in de grafornamentiek.⁵²

De grafmonumenten van Edmond Van Beveren en Jan Samijn op de Westerbegraafplaats in Gent. Foto's Lieve Cosyns (Amsab-ISG) ▶

Onmiddellijk na de uitvaart van Van Beveren organiseerde de partij een collecte voor een monument op zijn graf. Volgens Avanti, een tijdgenoot die de geschiedenis van de beweging neerschreef, was het grafmonument voor de Gentse socialisten 'een troost en een teken van genegenheid'.⁵³ Jules Van Biesbroeck jr. kreeg de opdracht een ontwerp te maken. Zijn definitieve versie werd een bronzen beeld van een treurende piëtafiguur. In december 1905 werd nog een speciale rouwstoet naar het graf georganiseerd om het monument te onthullen. Ferdinand Hardijns riep de partijgenoten op een traan weg te pinken bij de ceremonie en ordelijk in rang te marcheren om zo de buitenwereld een indruk te geven van goede organisatie en plichtsbesef. De hele beweging was vertegenwoordigd in de stoet, met vaandels van de vrouwengroepen, de vrijdenkers, de wijkclubs, de vakverenigingen, de ziekenbeurs, de coöperaties ...⁵⁴

Van Beverens grafmonument was niet het enige romantisch-realistisch monument voor een socialist op de Westerbegraafplaats. Ook na de Eerste Wereldoorlog bleven de socialisten aandacht hebben voor grafmonumenten met een uiteenlopende vormenstijl. Zo was er de romantische bronzen beeldengroep uit 1933 op het graf van de legendarische martelaar en leider van de vlasbewerders Jan Samijn (1889-1933). Achille De Maertelaere, leerling van Van Biesbroeck jr., beeldhouwde een levensgrote allegorische vrouwenfiguur met een vaandel in de rechterhand met het opschrift 'Vlasbewerders-bewerksters Vereniging Gent 1875'. Op de sokkel staat een bronzen reliëfplaat met een voorstelling van arbeiders die naar het werk gaan met de tekst 'Vijf ure slaat de klok, half slapend gaan zij naar 't fabriek'.⁵⁵

Ook socialistisch toondichter en componist Jozef Van der Meulen kreeg een monumentaal, maar vereenvoudigd grafmonument, betaald door de Gentse partijfederatie. Gustaaf Vanden Meersche beeldhouwde een levensgroot verstild arduinen beeld van een treurende vrouw die de rechterhand voor haar gezicht houdt. Verder is er een verwijzing naar de *Banierzang*, een lied dat Van der Meulen componeerde ter ere van de helden van de Commune. De abstracte pleurant kostte de partij 9000 frank. Door de economische crisis werd het nodige geld met moeite verzameld.⁵⁶ *Vooruit* was niettemin zeer tevreden over het beeld van Vanden Meersche: het was 'groots in zijn simpelheid'.⁵⁷ Vanden Meersche maakte ook het grafportret van Ferdinand Hardijns.⁵⁸

Ten slotte beeldhouwde Van Biesbroeck jr. ook een grafmonument voor Jan Foucaert. Dat mysterieuze monument bestaat uit een zuil waaruit een schimmig figuur verschijnt en werd in december 1910 op de zerk geplaatst, twee dagen voor de jaarlijkse socialistische rouwbetoging.⁵⁹ Op het bovenste deel van de sokkel staat: 'Wie trots der rijken macht, die 't volk verdrukt. Voor 's volksverheffing kloek bleef streven. Al heeft de wreede dood hem ons ontruk. Zijn strijdersbeeld zal eeuwig leven.' Ook de levensgrote bronzen portretbuste op het graf van Pol De Visch en de sarcofaag op Jan Lampens' graf werden geschonken door de partij.⁶⁰ Na de Tweede Wereldoorlog werd de socialistische levensvisie veel minder via symboliek en epi-grafen uitgebeeld op grafmonumenten en trad er een versobering op.

Het grafmonument van Jozef Van der Meulen op de Westerbegraafplaats in Gent. Foto Lieve Cosyns (Amsab-ISG) ▶

Keerzijde van de Gentse rouwcultuur

De opzichtige Gentse rouwcultuur met haar praalbegrafenissen en grafmonumenten had ook een keerzijde. De hele cultus rond Anseele en Van Beveren viel niet altijd in goede aarde en er kwamen persoonlijke conflicten binnen de Gentse beweging. Er ontstond een dissidente beweging met onder meer de pioniers Paul Verbauwen, Paul De Witte en Paul De Wachter.⁶¹ Critici van Anseele werden voor de keuze geplaatst om de beweging te verlaten of zich neer te leggen bij de gang van zaken. Zij die medestander werden van Paul De Witte en zich bij de dissidente ‘vrije socialisten’ of de anarchistische oppositie aansloten, stierven vaak in eenzaamheid en isolement en werden dikwijls in intieme kring begraven. Dat was het geval bij Paul De Wachter, Prosper Baudewijn, Prosper Blansaer en Paul Braeckman.⁶² Ook Paul De Witte verdween nadat hij in 1896 uit de partij werd gegooid in een politiek niemandsland. In *Vooruit* was geen overlijdensbericht te vinden, maar wel in de krant van de Antwerpse Frontpartij.⁶³ Van de vermelde figuren weten we tenminste wanneer en waar ze stierven, ver weg van het partijleven. Andere dissidenten en malcontenten, zoals August Lootens en Pieter De Bruyne, raakten werkelijk volledig uit de belangstelling.⁶⁴ De vrije socialisten bekritiseerden de praalbegrafenissen zoals die van Bar en Foucaert; zij stelden dat de Gentse leiders daarmee wilden bewijzen dat ze boven het volk stonden. ‘Is dit alles om de ijdelheid der menschen te streelen, of ontziet men niets, zelfs geen lijk, om propaganda te maken? [...] Terwijl men in vele landen een stroming ziet ontstaan onder de vrijdenkers om het stoffelijk overschot der afgestorvene in alle eenvoud en stilte te doen verdwijnen, zoals door de lijkenverbranding, ziet men hier te Gent de zoogezegde socialistische vrijdenkers er eene betooging van maken, die veeleer een propagandatocht gelijkt.’ Ook ‘de laatste nieuwigheid’ van de treurmars bij de begrafenis van Foucaert associeerde een correspondent van *De Waarheid* met kerkelijke gebruiken en ‘zwarte rokken’. De vrije socialisten hielden vast aan een gelijkheidsideaal waarbij al die ‘kronen, muziek, belachelijk overdreven en onrechtzinnige lofuitingen’ niet nodig waren.⁶⁵ Hun kritiek was natuurlijk niet echt ideologisch onderbouwd, maar kwam steeds weer neer op een grondige haat tegenover Anseele en de ‘socialisten van de Vrijdagmarkt’.

Ook intern werd de praal bij sommige begrafenissen niet altijd enthousiast onthaald. Binnen de Vrijdenkersbond werd er wat gemord over de ongeziene luister waarmee Van Beveren werd begraven. ‘Ook de leiders die sterven in dezelfde voorwaarden zouden moeten begraven worden als de nederigste partijgenoot en vrijdenker.’⁶⁶ Van Beveren had zich ironisch genoeg in de Vrijdenkersbond zelf nog druk gemaakt over de te grote praal bij burgerlijke begrafenissen.⁶⁷ De kosten voor Van Beverens grafkelder en monument werden geraamd op 12.000 frank, en dat in tijden dat een Gentse textielarbeider nauwelijks enkele franken per dag verdiende ... Er werd binnen de beweging ook geopperd dat de socialisten zich met de oprichting van het grafmonument voor Van Beveren schuldig maakten aan de ‘verering van gebeenten en lijken’ en zo een toonbeeld werden van ongelijkheid. *Vooruit* deed die beschuldigingen af als onzin.⁶⁸

Conclusie

Niet als bij een traditionele religie moest het socialistische wereldbeeld in Gent tegemoetkomen aan menselijk leed en een psychologisch en materieel raamwerk creëren om dood en rouw draaglijk te maken en zelfs te ontvluchten. Dat de regeling van de begrafenissen en de oprichting van de grafmonumenten voor belangrijke militanten en leiders collectieve initiatieven waren, wijst op het belang van een politiek-emotioneel functioneel zorg vanuit de Gentse beweging voor haar prominente doden. De Gentse socialisten trachtten zichzelf te affirmeren via een distinctieve cultuur rond de dood, maar ze bleven daarbij steeds opereren binnen een burgerlijk kader en traditie. Hun monumentale grafmonumenten op de Westerbegraafplaats zijn een mooi voorbeeld van hoe ze trachtten hun barbaarse imago van zich af te werpen. Die tussenweg tussen partijpropaganda en de nabootsing van conventionele burgerlijke smaak zien we ook in het repertorium treurmarsen van de harmonie Vooruit.

Bij de regeling van de begrafenissen van belangrijke socialistische leiders was er een duidelijke drang naar burgerlijke praal en discipline. De praal van de plechtigheden nam evenredig toe met het belang van de overleden partijgenoot. Voor de echt grote socialistische figuren zoals Edward Anseele, was er sprake van een ware vorstelijke begrafenis. Aan de hand van de Gentse partijbegrafenissen met die van Anseele als symbolisch eindpunt, zien we duidelijk hoe de partijcultuur met de jaren minder antiklerikaal en radicaal werd. In rouwcultuur ligt dus heel wat meer verscholen dan een louter praktische omgang met de dood.

1 Herman BALTHAZAR, Afscheid van Gilbert Temmerman (1928-2012). In: *Samenleving en Politiek*, 19(2012)2, pp. 36-39.

2 Zie onder andere: Catherine MERRIDALE, *Night of Stone: Death and Memory in Twentieth-Century Russia*, Londen: Granta, 2000; James GREEN, *Death in the haymarket. A story of Chicago, the first labour movement and the bombing that divided gilded age America*, New York: Pantheon books, 2006; Danielle TARTAKOWSKY, *Nous irons chanter sur vos tombes. Le Père-Lachaise, XIXe-XXe siècle*, Parijs: Aubier, 1999; Jacques JULLIARD, *La Mort du roi, autour de François Mitterrand. Essai d'ethnographie politique comparée*, Parijs: Gallimard, 1999.

3 Op een congres in 1997 over socialistische cultuur en de band met religie brak Paul Pasteur een lans voor het onderzoeksdomein ‘de dood en de arbeidersbeweging’. Paule Verbruggen besprak er de onderzoeksresultaten van haar eindverhandeling over de godsdienstbeleving binnen het Gentse socialisme. Enkele jaren later hield Amsab-

ISG-medewerker Donald Weber op een congres een prikkelend pleidooi voor verder onderzoek naar de bijdrage van de socialistische beweging in de transformatie van de westerse doodscultuur, met verwijzingen naar de Gentse casus. Ten slotte verscheen in dit tijdschrift een bijdrage van Anne Morelli over de begrafenissen van enkele nationale socialistische leiders. Zie: Paul PASTEUR, *Le mouvement ouvrier et la mort*. In: *Rituals, myths and symbols. The labour movement in between religion and popular culture. 33th Linz Conference of the international Tagung der Historikerinnen und Historiker der Arbeiterin-nund Arbeiterbewegung*, Linz, onuitgegeven lezing, 1997, 18 pp.; Paule VERBRUGGEN, *Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme (1870-1914)*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1982; Donald WEBER, *The Socialist Movement and the History of Western Death Culture*. In: *Acta of the 30th Annual Conference of the International Association of Labour History Institutions*, Amsterdam, 2000, pp. 3-18; Anne MORELLI, *Les funéraires de*

- dirigeants socialistes comme manifestations laïques. In: *Brood en Rozen*, (1998)2, pp. 67-73.
- 4 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*, UGent, doctoraal proefschrift, 1992.
- 5 Tijdens de periode die we bespreken was er een duidelijke opstoot van *inventions of traditions*: praktijken met een rituele of symbolische aard werden 'uitgevonden' om bepaalde normen en waarden te reproduceren. Voor de socialistische beweging verwijzen we hier bijvoorbeeld naar het 1 meifeest. Zie: Eric HOBBSAWM, *Birth of a Holiday: The First of May*. In: Eric HOBBSAWM, *Uncommon People. Resistance, Rebellion and Jazz*, Londen: New Press, 1998, pp. 150-170.
- 6 Paule VERBRUGGEN, *Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme. Een bijdrage tot de geschiedenis van de arbeiderscultuur*. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 17(1991)4, pp. 415-433.
- 7 Donald WEBER, *The Socialist Movement* [...], p. 16.
- 8 Jeffrey TYSENS, *Geene rouwplechtigheid* [...], p. 93.
- 9 André CAPITEYN & Johan DECAVELE, *In Steen en Brons van Leven en Dood. Inventaris van de waardevolle grafmonumenten en portretgalerij van verdienstelijke personen rustend op de begraafplaatsen van de Stad Gent*, Gent: Stadsarchief, 1981, pp. 19-20; Yolande HOLLEBOSCH-VAN RECK, *Rendez-vous met Magere Hein: doods- en rouwgebruiken*, Gent: Museum voor Volkskunde, 1986, pp. 47-49; An HERALSTEEN, *De Westerbegraafplaats*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1991, p. 5.
- 10 Yolande HOLLEBOSCH-VAN RECK, *Rendez-vous met Magere Hein* [...], pp. 50-51.
- 11 Amsab-ISG, Archief Socialistische Vrijdenkersbond, nr. 047, 5.3, Verzameling testamenten van 143 vrijdenkers; Claudine DEMUYNCK, *De socialistische vrijdenkersbeweging in Vlaanderen: 1880-1930*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1972-1973, p. 69.
- 12 *De Toekomst*, 22/01/1882.
- 13 Amsab-ISG, Archief Socialistische Vrijdenkersbond, nr. 047, 1.1, Verslag bestuurszitting 13/01/1888.
- 14 Paule VERBRUGGEN, *Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving* [...], pp. 142-150.
- 15 *Vooruit*, 20/10/1898.
- 16 *Vooruit*, 12/11/1909.
- 17 Amsab-ISG, Archief Socialistische Vrijdenkersbond, nr. 047, 1.2, Verslag bestuurszitting 28/06/1898; Claudine DEMUYNCK, *De socialistische vrijdenkersbeweging* [...], p. 70.
- 18 Guy VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent* [...], p. 129 en Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie* [...], p. 760.
- 19 *Vooruit*, 29 en 30/09/1890.
- 20 *Vooruit*, 25 en 27/12/1911.
- 21 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie* [...], p. 794.
- 22 *Vooruit*, 20 en 23/05/1913.
- 23 *Vooruit*, 18 en 21/12/1921.
- 24 *Vooruit*, 08 en 13/08/1919.
- 25 *Vooruit*, 14 en 16/05/1927.
- 26 *Vooruit*, 01-02/10/1928.
- 27 Twee typerende voorbeelden: op de uitvaart van Wilhelm Liebknecht werd Chopins funeraire mars gespeeld en zongen arbeiderskoren strijdlieiders. De treurmars van Chopins sonate was bijzonder populair, vele Sovjetleiders zijn erop begraven. Voor de uitvaart van Lenin werden voorstellen om Wagner, Verdi en Mozart te spelen verworpen omdat de commissaris van Educatie geen religieuze muziek wilde. Er werd uiteindelijk gekozen voor van Beethoven en Chopin, afgewisseld met stukken van *De Internationale*. Michael L. HUGHES, *Splendid Demonstrations: The Political Funerals of Kaiser Wilhelm I and Wilhelm Liebknecht*. In: *Central European History*, 41(2008), p. 249 en Catherine MERRIDALE, *Night of Stone* [...], pp. 143-149.
- 28 Roels GERMAIN, *Beknopte geschiedenis der Harmonie Vooruit. 1886-1961*, Gent: Het Licht, 1961, pp. 11-22.
- 29 *Vooruit*, 02 en 09/06/1910.
- 30 Er zijn boekjes met partituren (voor trompet, bariton, trombone, fluit ...) van treurmarsen bewaard die elk orkestlid van Van der Meulen kreeg. De harmonie Vooruit had een speciaal repertoire van in totaal negen treurmarsen om op burgerlijke begrafenis te spelen. Zie: Amsab-ISG, *Aanwinst van feestlokaal/harmonie Vooruit*, nr. MD 25, *Treurmarsen/Partituren van de leden van Socialistische Harmonie Vooruit*.
- 31 *Vooruit*, 30/09/1931.
- 32 *Vooruit*, 19 en 25/02/1938.
- 33 Amsab-ISG, Archief BWP-federatie Gent-Eeklo, nr. 032, 118, Stukken betreffende de jaarlijkse Anseele-herdenking op 18 februari.
- 34 Voor een meer uitgebreide analyse van de (klein)burgerlijke cultuur rond Vooruit in het interbellum, zie: Johannes TEERLINCK, *Rode cultuurbeleving in het feestlokaal van Vooruit tijdens het Interbellum (1919-1939)*. Focus op de podiumkunsten, UGent, masterproef, 2010.
- 35 *Vooruit*, 06 en 12/06/1900.
- 36 *Vooruit*, 05/06/1905.
- 37 *Vooruit*, 05 en 12/06/1906.
- 38 *Vooruit*, 05/06/1910; Paule VERBRUGGEN, *Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving* [...], pp. 58-59.
- 39 Voor een overzicht van doods- en rouwgebruiken in de 19e eeuw waarin de inzichten van de Franse historici Philippe Ariès en Michel Vovelle worden toegepast op Gent en omstreken verwijzen we naar deze uitstekende tentoonstellingscatalogus: Yolande HOLLEBOSCH-VAN RECK, *Rendez-vous met Magere Hein* [...], Gent: Museum voor Volkskunde, 1986.
- 40 *Vooruit*, 02-10/12/1897.
- 41 *Vooruit*, 07, 15, 28 en 30/11/1923, 02/02/1924, 21 en 30/07/1926; André DESPRETZ, *Het Van Beverenmonument, laatste monumentale sculptuur van Jules Van Biesbroeck Jr.* In: *Ghendtsche Tydinghen*, 13(1984)2, p. 87-125; De financiering van dat monument zorgde voor een massale financiële en materiële mobilisatie van de beweging in Gent via allerlei initiatieven en geldinzamelingen.
- 42 *Vooruit*, 06 en 12/05/1909; *De Textielarbeider*, 15/05/1909.
- 43 *Vooruit*, 02 en 09/05/1910.
- 44 *Vooruit*, 23 en 28/07/1922, 11 en 15/03/1930.
- 45 *Vooruit*, 19 en 25/02/1938; Amsab-ISG, Archief BWP-federatie Gent-Eeklo, nr. 032, 116, Dossier betreffende de begrafenis van Edward Anseele en 118, Stukken betreffende de jaarlijkse Anseele-herdenking op 18 februari.
- 46 *Vooruit*, 09 en 12/05/1934.
- 47 *De Waarheid*, 08/05/1910.
- 48 Anne MORELLI, *Les funérailles de dirigeants socialistes* [...], p. 71.
- 49 Gita DENECKERE, *Rood of geen brood? Het wel en wee van de arbeidersbewegingen*. In: André CAPITEYN (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939*, Gent: Stadsarchief, 1995, pp. 63-65.
- 50 *De Toekomst*, 16/04/1882.
- 51 Michel VOVELLE, *La mort et l'occident de 1300 à nos jours*, Parijs: Gallimard, 1983, p. 632.
- 52 In haar masterproef over de symboliek op graven van socialisten (in totaal een veertigtal) over heel België in de 19e en 20e eeuw kwam Myriam Haesebeyt tot de conclusie dat 'men in Gent meer geneigd was om de socialistische ideologie op grafmonumenten duidelijk te maken'. Zie: Myriam HAESEBEYT, *Onz' helden sterven niet. De symboliek op de socialistische grafmonumenten vanaf het einde van de 19e eeuw tot heden*, UGent, masterproef, 2007, p. 48.
- 53 AVANTI, *Een terugblik. Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de 19e eeuw*, Gent: Volksdrukkerij, 1908, p. 614.
- 54 An HERALSTEEN, *De Westerbegraafplaats* [...], C 20 en F-167; André DESPRETZ, *Kanttekeningen bij Grafmonumenten van Jules Van Biesbroeck Jr.* In: *Ghendtsche Tydinghen*, 15(1986), pp. 201-217; *De Waarheid*, 1(1903), p. 321 en *Vooruit*, 17/11/1903, 17 en 19/12/1905.
- 55 André CAPITEYN & Johan DECAVELE, *In Steen en Brons* [...], pp. 91-93; Myriam HAESEBEYT, *Onz' helden sterven niet* [...], p. 40.
- 56 André CAPITEYN & Johan DECAVELE, *In Steen en Brons* [...], p.104; Myriam HAESEBEYT, *Onz' helden sterven niet* [...], p. 38; Amsab-ISG, Archief BWP-federatie Gent-Eeklo, nr. 032, 113, Stukken betreffende het grafmonument voor Jozef Van der Meulen.
- 57 *Vooruit*, 14/05/1934.
- 58 An HERALSTEEN, *De Westerbegraafplaats* [...], B-A 28.
- 59 AVANTI, *Een terugblik* [...], p. 33; André DESPRETZ, *Kanttekeningen bij grafmonumenten* [...], pp. 257-262.
- 60 André CAPITEYN & Johan DECAVELE, *In Steen en Brons* [...], p. 220; An HERALSTEEN, *De Westerbegraafplaats* [...], E 128.
- 61 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie* [...], p. 680.
- 62 *Vooruit*, 12/12/1934, 25/04/1919, 18/08/1932 en 09/02/1919.
- 63 *De Schelde*, 30/03/1929; Amsab-ISG, Biografisch dossier Paul De Witte.
- 64 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie* [...], pp. 682-685, 715.
- 65 *De Waarheid*, 08/05/1909 en 16/05/1910.
- 66 Amsab-ISG, Archief Socialistische Vrijdenkersbond, nr. 047, 1.2, Verslag bestuurszitting 09/01/1898.
- 67 Amsab-ISG, Archief Socialistische Vrijdenkersbond, nr. 047, 1.1, Verslag bestuurszitting 13/01/1888.
- 68 *Vooruit*, 15/11/1903.